

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	27
'Aho	Tusite, 8 'Akosi 2023

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika	
'Eiki Minisitā Toutai	Lord Vaea
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Sevenitini Toumoua
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 27/2023 FAKATAHA
‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tusite 8 ‘Aokosi, 2023

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	<u>NGAAHI LIPOOTI ‘ATITA & POTUNGAUE PULE’ANGA:</u>
	4.1	ki he Lao 2020/2021 – 2021/2022
	4.2	Lipooti Fakata’u ‘a e ‘Ofisi Palemia 2021/2022 (<i>I hono fakatonutonu fika 2</i>)
	4.3	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue MEIDECC 2021/2022 (<i>I hono fakatonutonu</i>)
	4.4	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Ngaahi Ngaue Lalahi 2021/2022 (<i>I hono fakatonutonu</i>)
	4.5	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2021/2022 (<i>I hono fakatonutonu</i>)
	4.6	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Mo’ui ki he Ta’u 2021
	4.7	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Takimamata 2021/2022
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga,	7
Lotu.....	7
Ui ‘o e Fale.....	7
Poaki.....	8
Me’a ‘Eiki Sea.....	8
Lipooti ‘Atita Ngaahi Ngāue Fakapa’anga & Faipau ki he Lao he ta’u fakapa’anga 2020/2021-2021/2022	8
Tukuhifo ki he Komiti Pa’anga Lipooti ‘Atita ki he Ngaahi Ngāue Fakapa’anga Pule’anga he ta’u fakapa’anga 2020/21-2021/2022.....	9
Lipooti Fakata’u ‘a e ‘Ofisi Palēmia 2020/2021-2021/2022	9
Fakama’ala’ala he Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia 2021/2022	10
Fokotu’u tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia.....	12
Fokotu’u tukuhifo Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia ki he Komiti Kakato	12
Pālotti ‘o tali tukuhifo Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia ki he Komiti Kakato	12
Līpooti fakata’u ‘a e Potungāue <i>MEIDECC</i> 2021/22	12
Fakama’ala’ala he Lipooti Fakata’u <i>MEIDECC</i>	13
Pālotti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u <i>MEIDECC</i>	14
Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi	15
Fakama’ala’ala he Lipooti Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi.....	15
Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi	16
Pālotti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi.....	16
Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga.....	16
Tohi fakahū mai ‘aki Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga	17
Fakama’ala’ala he Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga	18
Kole ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga	18
Pālotti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga.....	19
Tohi fakahū mai ‘aki Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Mo’ui ki he Ta’u 2021	19
Fakama’ala’ala he Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Mo’ui	20
Fokotu’u tukuhifo Lipooti Fakata’u Potungāue Mo’ui ki he Komiti Kakato	21
Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata.....	21

Kole Palēmia tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata	21
Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata mo e Folau’eva 2021/2022.....	21
Pāloti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Potungāue Takimamata	22
Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato e Lipooti ‘Atita he ‘oku fekau’aki mo e lipooti ngaahi potungāue kehe	22
Fakama’ala’ala Sea ki he kupu 174 (1) Tohi Tu’utu’uni & ‘uhinga ‘ene tukuhifo Lipooti ‘Atita ki he Komiti Pa’anga Fale Alea	25
Fokotu’u ke toloi Fale Alea ki he Tūsité kae lele ngāue Komiti Pa’anga	26
Fokotu’u Palēmia ke toloi Fale Alea ki he Mōnite ke fakafaingamālie lele ngāue ngaahi Komiti.....	26
Poupou Tongatapu 7 ki he fokotu’u ke toloi Fale Alea ki he Mōnite kaha’u.....	27
Pāloti ‘o tali fokotu’u ke toloi ‘a e Fale Alea ki he Monite 14 ‘Akosi 2023	27
Toloi Fale Alea ki he Mōnite.....	27
Kelesi.....	27

Fale Alea ‘o Tonga,

Nuku’alofa

‘Aho: Tusite, 8 ‘Akosi 2023

Taimi: 1015-1020

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, kole atu ke tau kamata’aki ‘a e hiva ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ki hono hiva’i ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki, ko e lotu ia ki he pongipongi ni, pea ko ‘ene lava ia ‘a e lotu)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke ui e Hou’eiki Mēmipa.

Ui ‘o e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afió, pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni. ‘Aho Tūsite, 08 ‘o ‘Akosi, 2023.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, His Serene Highness Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Pīveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

<005>

Taimi: 1020-1025

Kalake Tēpile: ... ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, His Serene Highness Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

‘Eiki Sea kole ke u toe fakaongo pē. ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Aisake Valu Eke, Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ia e taliuí.

Poaki

Ko e poakí kei hoko atu e poaki folau faka-Fale Alea ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata pea ‘oku ma’u mai mo e poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngoue na’e kamata ia mei ‘aneafi. Kei hoko atu mo e poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua pea pehē ki he poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua. Kei hoko atu mo e poaki folau ‘a ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ma’u mai e poaki tengetange ‘a Tevita Fatafehi Puloka. Poaki me’a tōmui mai ‘a Mateni Tapueluelu, kei hoko atu e poaki folau faka-Fale Alea Dulcie Elaine Tei ma’u mo e poaki tōmui Mo’ale Finau kei hoko atu mo e poaki folau Veivosa Light of Life Taka. Ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau ú ‘oku ‘i ai e tui ‘oku na me’a tōmui mai pē ‘Eiki Sea mālō ‘aupito.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmai hotau lotolotonga, tapu pea mo e Tama Tu’i Tupou VI kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauní kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘o Tupou. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia pehē foki ki he Hou’eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga kau Nōpele, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai.

Hou’eiki na’e toloi mai e Falé mei ‘aneafi koe’uhí ko e toe ‘etau ‘asenita ngāue ‘a ia ko e ngaahi lipooti ‘oku fakahū mai ki Fale ni. Kamata pe ‘i he lipooti ‘etau ‘asenita fika 4.1 Lipooti e ‘Atita ‘o e Ngaahi Ngāue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao he ta’u fakapa’anga 2020/21 ki he 2021/22.

Ko e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘oku kei mama’o atu, ka ko u tui Hou’eiki ke tau tēpile’i mo lau ‘a e Lipooti ko ē mei he ‘Atita pea tukuhifo ai pē ki he Komiti Pa’anga koe’uhí ke nau ...

<007>

Taimi: 1025-1030

‘Eiki Sea : ... lava ‘o fakakakato ‘enau ngāue ki he lipooti ko eni. Pea fe’unga pē hano fakafoki mai kuo foki mai mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke hoko atu e feme’a’aki fekau’aki pea mo e lipooti. Te u kole ki he Kalake ke lau mai e tohi na’e fakahū mai ‘aki eLipooti ‘a e ‘Atita.

Lipooti ‘Atita Ngaahi Ngāue Fakapa’anga & Faipau ki he Lao he ta’u fakapa’anga 2020/2021-2021/2022

Kalake Tēpile : Lipooti ko eni ‘oku ‘i he ‘ulu’i tohi pē ia ‘a e Potungāue ‘Atita faka’aho ki he :

‘Aho 17 ‘o Sune, 2023.

Ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

Ko u faka'apa'apa ke fakahū atu 'Eiki Sea 'a e Lipooti makehe ko 'eni, 'Atita 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga mo e Faipau ki he Lao 2020/2021- 2021/2022 fakatatau ki he kupu 24 'o e Lao ki he 'Atita 'a e Pule'anga 2007 mo hono Fakatonutonu.

Ko e lipooti makehe ni 'oku fakamā'opo'opo ai 'a e ngaahi ola 'o e ngaahi fokotu'u 'a e 'Atita, mo e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e faipau ki he Lao Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga 'a ia na'a mau fakahoko 'i he ta'u 2020-2021, 2021/2022.

'I he loto faka'apa'apa mo'oni

.....
Sefita Tangi
'Atita Seniale.

Mālō 'Eiki Sea.

Tukuhifo ki he Komiti Pa'anga Lipooti 'Atita ki he Ngaahi Ngāue Fakapa'anga Pule'anga he ta'u fakapa'anga 2020/21-2021/2022

'Eiki Sea : Ko ia Hou'eiki te u tukuhifo eni ki he Kōmiti Pa'anga ke nau ngāue ki he lipooti pea mo fakafoki mai fe'unga pea mo e me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ke hoko atu 'etau feme'a'aki ki ai.

Lipooti Fakata'u 'a e 'Ofisi Palēmia 2020/2021-2021/2022

Tau hoko atu ki he fika 4.2 'etau 'asenita. Lipooti Fakata'u 'a e 'Ofisi Palēmia 'a ia ko hono fakafoki mai eni hili hono fakatonutonu 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e Falé. Te u kole atu pē ki he Kalake ke toe lau mai 'a hono fakahū mai 'a e Lipooti 'Ofisi Palēmia.

Kalake Tēpile : Lipooti ko eni 'oku 'i ai e 'Ulu'i tohi pē 'a e 'Ofisi 'o e Palēmia.

'Aho 28 'Epeleli, 2023

'Eiki Nōpele Fakafaanua
'Eiki Sea o e Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu 'i he tohi ni fekau'aki mo hono toe fakahū atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e Palēmia ki he ta'u fakapa'anga 2021/2022 hili 'a hono fakahoko 'a e fakalelei ki he lipooti ko eni fakatatau ki he fiema'u 'a e Fale Alea.

'Ofa pē te ke tali lelei 'a e fakahoha'a ni.

Faka'apa'apa atu

.....

Hon Hu'akavameiliku
Palēmia.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Fakama'ala'ala he Lipooti Fakata'u 'Ofisi Palēmia 2021/2022

'Eiki Palēmia : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'ú na tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea kae 'atā pē ke 'oatu pē ha ki'i fakamatala nounou pē fekau'aki pea mo e Lipooti ko eni 'a e 'Ofisi Palēmia. Kae tomu'a fakahoko atu pē Sea ko e lipooti ko eni na'e, ko e māhina 'e 6 mu'omu'a 'oku, ko e faifatongia ia 'a e 'Eiki Palēmia ko ia kuo mama'o atú, Dr. Pohiva Tu'i'onetoa pea toki lele mai 'a e motu'a ni 'o fakakakato mai 'a e māhina 'e 6 fakamuimui. 'A ia ko e tu'u ia ko ē 'a e lipooti ko eni Sea.

'E fai pē 'a e feinga kapau 'e 'i ai ha me'a ke fakama'ala'ala, lelei 'aupito pē ia fai pē ha feinga ke tali. Ka ko e Potungāue ni 'oku 'i ai 'a e Va'a ai 'e 8. 'A ia ko e Va'a ki he Taki *Corporate* mo e 'u alame'a pehē 'ikai ke u toe fakalau atu 'oku 'asi pē mo eni he'etau me'a 'i he'etau lipooti. Ko e konga lahi 'o e tau pehē ngaahi pole ki he tafa'aki ko eni e Taki, Faka-Taki ko e Mo'ungaafi Hunga Tonga Hunga Ha'apai kae 'uma'a foki 'a e KOVITI-19. Na'e ha'u pē pea mo hona ngaahi pole kehekehe ka 'oku lava pē 'o fai ha potalanoa ki ai, fai ha feme'a'aki ki ai 'amu'i ange kapau 'oku 'i ai ha me'a 'e fiema'u ke fakama'ala'ala. 'A ia ko e Va'a leva ki he Kapineta. 'I he ta'u ko eni Sea na'e fai ai 'a e fakataha 'e 71 'a e Kapineta, ka na'e, ko e 'uhinga...

<008>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Palēmia: ... ta'ota'ofi he kōviti pea 'e fakangofua leva ke lava pē 'o, 'o kau mai *virtually* 'a e kau Minisitā. Ko e 'uhinga pē ko e Kōviti 19 'uhinga ke kei lava pē 'o fakahoko e fatongia ko ē 'a e Kapineta 'i he taimi faingata'a ko ia.

Pea 'i he lolotonga e ta'u ko ia na'e, na'e *resign* ai pē mālōlō ai 'a e Minisitā 'e taha pea Tokoni Palēmia pea mo e Minisitā Fonua 'a *Lord* Ma'afu na'e pekia mo ia 'i he 'aho 12 'o Tīsema 2022 kae 'uma'a foki 'a e 'a e Minisitā ko Vili Manu'opangai Hinganó na'e pekia mo ia 'i he 'aho 10 'o Sune 2022. Pea kamata leva 'a e Pule'anga fo'ou 'i he 'aho 28 'o Tīsema 2021.

Ko e tafa'aki ko eni 'e taha ki he *National Planning* ko nautolu ia 'oku nau tokanga'i fakalukufua 'a e 'ū *corporate plan* 'a e ngaahi potungāue pea mo e *TSDf 2*. Ko e 'uhinga pē ke fai ha sio 'ikai ke ngata pē ki he sio fakapotungāue kae fai ha sio fakalukufua 'a e Pule'anga ki he ngaahi me'a tau pehē 'oku mahu'inga ke fai ha tokanga makehe ki ai.

'I he Va'a ko eni ki he *Legal Team* pē ko e Va'a ko eni 'oku nau fai 'a e Fale'i Fakalao me'apango pē na'e hiki atu e tokotaha heni na'a ne 'i he 'ofisi pea 'oku ngāue'aki pē 'a e 'Ofisi e 'Ateni Seniale ke fakahoko mai 'a e ngaahi fale'i fakalaó.

Tafa'aki leva ki Mulí pē ko e tafa'aki *international* ko e tafa'aki eni 'oku nau *contact* hangatonu ko ē mo e *Forum Secretariat* mo e 'ū ngaahi sino pehē tautautefito pē ke fai ha sio ko eni ki he ngaahi fakataha mo e 'ū faitu'utu'uni 'a e kau taki e Pasifiki.

Pea ko e Va'a leva hono onó ko e Va'a *Local Government* ia 'a ia ko nautolu 'oku nau tokanga'i ko ē 'Ofisi e Ongō Kovaná kae 'uma'ā e kau Fakafofonga 'i 'Eua pea mo Niua, Fakafofonga Pule'anga kae 'uma'ā foki 'a e kau 'Ofisakoló.

Pea 'i he tu'u he taimi ni Sea ko e kau 'oatu pē ha ki'i fakamatala ko eni mahalo na'a nautolu 'oku fanongo mai na 'oku nau fie 'ilo ki ai ko e kau, ko Tongatapu ni 'oku 'i ai 'a e kau Pule Fakavahe 'e 7 mo e kau *Town Officer* 'e 61.

Ko 'Eua ko e kau Pule Fakavahe 'e 2 pea mo e kau 'Ofisakolo 'e 15. 'I Ha'apai ko e kau Pule Fakavahe 'e 6 pea mo e 'Ofisakolo 'e 28, Vava'u 6 e kau Pule Fakavahe kae 39 e kau 'Ofisakoló ko Niua, Ongō Niua ko e Pule Fakavahe 'oku 2 pea 'Ofisakolo 'e 12. 'A ia ko e fakakātoa leva ko e kau Pule Fakavahe 'e 21, kau 'Ofisakolo 'e 155 'a ia ko e fakakātoa nautolu 'oku toko 178.

Ko e Va'a leva 'e tahá *Digital Transformation Department* pē ko e va'a pē 'oku fa'a lau he fuoloa ko e *E-Government* na'e hiki mai eni mei he *MEIDECC* ki he 'Ofisi Palēmia mo e fakakaukau 'oku tu'u *senseful* ange 'a e 'Ofisi Palēmia ki hono ngāue ko eni hono teke hono ngāue'aki 'o e *IT* pē ko e me'a fakatekinosia. Ke tokoni ki he fakahoko fatongia ko ia 'a e Pule'anga. Mahino pē e Tafa'aki *Corporate Service* leva ia Sea 'oku nau poupu'u 'i 'a e ngaahi fatongia 'a e ngaahi va'a kehé 'oku kau ai 'a e fakakātoa foki ko eni 'o e kau ngāue 'a e 'ofisi ni toko 92 pea ko e fakamolé na'e toe pē ki'i pēseti 'e nima 'i he 'i he patiseti he 'osi ko ē ta'ú ka na'e, ki'i hiki hake 'a e seniti na'e tānaki maí. Neongo pē ko e 17000 ka ko e tānaki'anga pē foki eni mei he Fa'onelua Sea he taimi ko ē 'oku fai ai ha 'ū, fakataha ai 'oku 'i ai e ki'i fee pē 'oku tānaki ai e ki'i seniti ko eni Sea.

Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga ia Sea 'i he 'i he fakahoko fatongia ko eni 'a e 'Ofisi Palēmia he sio ko ē ki he *structure* pē ko hono fa'unga 'o e 'ofisi pē 'oku mau lava 'o tau pehē pē 'o *response* ke fai ha ngāue ki he ngaahi pole kehekehe ...

<009>

Taimi: 1035 – 1040

'Eiki Palēmia: ... 'i he taimi 'oku fiema'u ai. Tautautefito pe eni ki he'etau a'usia ko ia 'a e pole lalahi ko ia hangē ko e Koviti-19 mo e Hunga Tonga/Hunga Ha'apai. 'A ia 'oku fai leva ai 'a hono tātānaki mai 'a e ngaahi me'a na'e ako mei ai. Ko e 'uhingá pe ke sio pe ko e fōtunga totonu eni 'o e 'Ofisi Palēmia ke fakahoko'aki e fatongia he taimi 'oku hoko ai ha fakatamaki pe 'oku tonu ke ki'i liliu. Pe ko e ngaahi, 'u ngaahi alā me'a pehē pe Sea 'oku fai ki ai 'a e alea pea mo e talanoa'i ko e 'uhingá pe ke fakahoko e ngāue ke toe lelei ange.

'Oku kau foki hono faka'ai'ai e kau *staff* Sea ko e 'uhingá pe ke nau hoko atu 'enau akó. He 'oku, neongo kapau 'oku pehē 'oku nau ki'i mama'o atu he taimi 'e ni'ihhi meí he potungāué. Kapau 'e toe lelei ange 'enau 'iló 'oku 'i ai e tui 'e toe lelei ange 'enau fakahoko fatongia.

Ko e me'a mahu'inga foki 'e tahá Sea 'oku tokanga'i 'e he va'a ko eni 'a e *policy* 'a e 'Ofisi Palēmia 'o hangē 'oku nau 'ave *secretariat* ki he komiti ko eni ki he faito'o konatapu. 'A ia ko e faito'o kona 'a eni ko ē *illicit drugs* ē, meí he fono ko ē na'e fai fakafonua. Pea 'oku, ko e pa'angá ia 'oku 'i Falepa'anga pē. Ka ko e 'uhingá pe ka ko hono uiui mai pea mo hono fai ko ē 'a e ngaahi feme'a'aki fekau'aki mo e ngaahi tafa'aki kehekehe 'oku tonu ke fai e sio ki ai.

‘Oku kau fakataha ai ‘a e Va’a ‘o e ‘Ofisi Palēmiá pea mo e Polisi, tau pehē pe ko e kau Sekelitali. Ko e ‘uhingá pē ke nau ‘omai ‘a e ngaahi fakamatala meí he ngaahi komiti kehekehe ko ia na’e fokotu’ú. Pea mo vakai’i ‘a e ngaahi kole tokoni meí he ngaahi sino kehekehe ko e ‘uhingá pe ke fai’aki ha ngāue ke fakasi’isi’i ‘a e faito’o konatapú.

Sea ko e ki’i fakamatala nounou pe ia fekau’aki pea mo e ‘Ofisi ko eni ‘o e Palēmiá. Pea ‘oku loto lelei pe motu’á ni ka ‘oku ‘i ai ha ngaahi fehu’i ke u tali atu, mālō Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11

Fokotu’u tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia

Taniela Fusimalohi: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e Hou’eiki ho Falé. Ko u fakamālō pe ‘i he fakafoki mai ko eni e lipooti ne ‘i ai foki e ngaahi me’a na’e fai ki ai e tokanga ki hano fakatonutonu mai. Pea ko u tui ko e lipooti ko eni ‘oku hā mai ai ‘a e ngaahi ‘isiū lalahi. ‘Oku tonu pe ke fai ki ai ha tokanga koe’uhí ko e ‘ofisi eni ‘okú ne fai ‘a e fatongia fakataki. ‘Ikai ke ngata pe ‘i he nonofo fakapotungāue ka ko e ngaahi fatongia lalahi ko ē ‘o e Pule’angá ‘oku fai ia ‘e he ‘ofisi ko eni.

Fokotu’u tukuhifo Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia ki he Komiti Kakato

Pea ko e fokotu’u atu pe Sea ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō ke fai ha feme’a’aki ‘a e kau Mēmipá ki ha ngaahi ‘isiū ‘oku nau fie tokanga ki ai. ‘Oku ‘i ai pea mo e ngaahi ‘isiū heni ‘oku tokanga ki ai e motu’á ni ke fai pe hano fakama’ala’ala mai ‘e he ‘Eiki Palēmiá. Mālō Sea.

Pāloti ‘o tali tukuhifo Lipooti Fakata’u ‘Ofisi Palēmia ki he Komiti Kakato

‘Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku ‘i ai ha pou pou mai ki he fokotu’u ko eni ‘a ‘Eua 11. Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti. Ko ia ‘oku loto ke tukuhifo e lipooti e ‘Eiki Palēmiá ki he Komiti Kakatō fakahā mai ho nimá.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, ‘Eiki Minisitā ki he Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, loto ki ai e toko 14.

Lipooti fakata’u ‘a e Potungāue MEIDECC 2021/22

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki, tau hoko atu leva ki he Fika 4.4 ‘etau ‘asenitá. Ko e Lipooti fakata’u ‘a e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi ki he 2021/22. Ko e lipooti ko eni na’e ‘osi fakahū mai ki Falé ni pea fakafoki ke ‘omai mo ‘ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he Kalaké ke lau mai e tohi fakahoko mai’aki e lipooti.

Kalake Tepile: Tohi ko eni ‘oku faka’aho he

‘Aho 5 ‘o Mē 2023

Lord Fakafanua
Sea Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Fakatatau ki he kupu 51 (5) 'o e Konisitūtone 'o Tongá, ko u faka'apa'apa ke u fakahoko atu 'a hono toe fakahū 'o e Līpooti Fakamatala fakata'u 'a e Potungāue 'o e Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatalá, Tokangaekina 'o e Ngaahi Fakatamaki, 'Atakaí, Fetu'utaki, Feliuliuaki 'o e 'Ea mo e Tokangaekina e Malu Fakakomipiuta *MEIDECC* ...

<010>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile: ... ki he ta'u fakapa'anga 2021/2022.

Faka'apa'apa atu,

.....
Hon. Hu'akavameiliku

Palēmia 'o Tonga & Minisitā Le'ole'o ki he Potungāue *MEIDECC*.

'Eiki Sea: Kātaki Hou'eiki ko 'eku 'uhinga 'a'aku ki he *MEIDECC* 'oku 'ikai ko e Potungāue Lalahí. Me'a mai 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia.

Fakama'ala'ala he Lipooti Fakata'u *MEIDECC*

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Fai atu pē ha ki'i lipooti vave pē. Ko u tui mahalo ko e lahi e ngaahi me'a 'e ala fiema'u he kau Fakafofongá pea 'oku mahalo na'a sai ke toki *update* ai ke *current* 'a e talanoá pea mo e me'a 'oku fa'a fai ki ai. Ka 'oku kau 'i he, ko e lipooti foki ko ení Sea 'oku 'i ai 'a e ngaahi va'a lalahi ai. Pea kau ai 'a e Ma'u'anga Ivi, kau ai 'a e tafa'aki ko eni e tokanga'i ko ē hono ngāue kovi 'aki e Komipiutá, kau ai mo e tafa'aki ko eni 'o e Fetu'utakí, kau eni mo e tafa'aki ko ē 'o e tokanga'i pe ko e hono, 'a e *MET* vakai ko eni 'a e fakatokanga matangi mo e alā me'a pehē pea mo e tafa'aki e *Climate Change* kae 'uma'ā foki 'a e 'Atakaí.

Ko e ngaahi va'a lalahi ko ení Sea 'oku, 'oku 'i ai 'a e ngaahi fatongia tupu'a pe ia 'oku tuku kia nautolu. Pea ko e me'a mahu'inga ia hení Sea ko e faka'amú ke fakahoko honau fatongiá mo sio pe te nau lava 'o fengae'aki *across the board* pe ko e 'uhingá mei he va'a. Ko e ia foki talu pē mei fuoloa kimu'a pe ia 'i he taimi na'e fakahoko fatongia e motu'á ni 'i he *MEIDECC* pea ke sio pe 'e lava 'a e 'ū va'á 'o fengae'aki mo fetokoni'aki. Hangē ko e 'Atakaí mo e Feliuliu'aki e 'Eá mo e tafa'aki ko ē Fetu'utakí pe 'e lava he Fetu'utakí 'o fakalelei'i ange 'a e tafa'aki ko ē ki he Talamatangí. 'A ia 'oku 'i ai e ngaahi *project* lalahi ai Sea 'oku 'asi pē hena ko e feingá pē ke lava 'o sio pe 'e toe lelei ange 'a e fengae'aki 'a e ngaahi va'a ko ení ke fakahoko honau fatongiá. 'I kai ke ngata pē ka 'i he fakasekitoá pe ko e tafa'aki ko iá ka ko e fakalukufuá 'enau fengae'aki Sea. 'E lava pē toki 'oatu mo ha tīteila 'o kapau 'e toe tukuhifo ki he Komiti Kakató. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eua 11 me'a mai.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. Ko u fakamālō pe au ki he 'Eiki Palēmiá he 'omai 'a e fakamatala ko ení mo e fakafoki mai 'a e lipooti mahu'inga ko ení. He koe'uhí na'e lahi foki e ngaahi me'a na'e fai ki ai e tokanga, 'ikai ke ngata pē 'i he ngaahi me'a ko ē na'e tōnounou ai e lipootí ka na'e 'i ai e ngaahi *issue* lalahi 'i he ngaahi 'elia heni. Ko e ngaahi 'elia mahu'inga foki eni ki he fakalalakaka 'a e fonuá. Pea 'ikai ke ngata aí 'oku lahi 'aupito 'a e faitokonia mei he ngaahi kautaha 'oku tau fetokoni'akí.

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole pē au pe 'e te tau tipeiti ai heni pe 'e 'ave ki he Komiti Kakató he 'oku ...

Taniela Fusimālohi: Ka ...

'Eiki Palēmia: Kamata ia he, ke tau tipeiti ai 'i he lipooti ko ení pea kapau 'ikaí pea tau tipeiti he, ke tau faka'apa'apa'i pē Fale Aleá tau tuku ki he Komiti Kakató. Mālō Sea.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ka ko e fokotu'ú ia ke tukuhifo he koe'uhí 'oku lahi e ngaahi *issue* heni 'oku fai ki ai e tokanga 'a e kau Fakafofongá. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u 'a 'Eua 11? Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu'un a pehē ki he Hou'eiki e Fale Aleá Sea. Ko u vakai hifo pē au he naunau ko eni 'oku tufa mai ko eni he me'á, na'e 'ikai ke kau ai e me'a e *MEIDECC*. Ke ki'i vakai ange pē fakamolemole mālō.

Vaea Taione: 'Io Sea kātaki tapu mo e Feitu'u na, ko e naunau ko eni 'a e, na'e tufa mai ia he tufa fakamuimui ko ē pea tau matuku ko ē kimu'a atú. Kapau 'oku hala 'eku ma'ú ka nau ...

'Eiki Sea: Ko ia ko e talí pē ena 'oku 'oatu he Fakafofonga Tongatapu 8 na'e tufa 'i Mā'asi.

Pāloti 'o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata'u *MEIDECC*

Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti e fokotu'ú kuo 'osi pou pou'i ke tukuhifo e lipooti e *MEIDECC* 2021/22 ki he Komiti Kakató. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e fokotu'ú fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione ...

<002>

Taimi: 1045-1050

Kalake Tēpile: 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, loto ki ai 'a e toko 15.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō tau hoko atu leva ki he Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi, fakafoki mai mo ‘ene ngaahi fakatonutonu, kole atu ki he kalake ke lau mai ‘a e tohi fakahū mai aki e līpooti.

Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi

Kalake Tēpile: ‘Ulu’i tohi ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi.

‘Aho 24 Me, 2023

Lord Fakafanua,
Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga,
‘Ofisi ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

‘Eiki Sea,

Re: Līpooti Fakata’u, Ta’u Fakapa’anga 2021/2022 Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi:

‘Oku ou fakahū atu ‘a e tohi ni mo e loto faka’apa’apa ki he Feitu’u na ke fakahoko atu ‘a hono toe fakahū atu ‘a e Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi ki he Ta’u Fakapa’anga 2021/2022, mei Siulai 2021 ki Sune ‘o e 2022.

‘Oku ou faka’amu pē te ke tali lelei ‘a e tohi ni mo e loto hangamālie.

Faka’apa’apa atu,
Hon. Seventeen Toumo’ua (*Fakamo’oni*)
‘Eiki Minisitā ki he Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi.

Fakama’ala’ala he Lipooti Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea, tapu mo e Feitu’u na tapu foki mo e kau Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

Sea ko e līpooti ko eni ko hono toe fakahū mai eni pea mo hono ngaahi fakatonutonu. Ko e līpooti ko eni Sea, na’e tālanga’i taimi lelei ia, taimi lahi ‘i he taimi ko eni na’e ‘uluaki fakahū mai ai Sea. Ka ‘oku tui ‘a e motu’a ni he ‘ikai ke u toe fu’u fakalōloa, ka ‘oku ou kole atu pē ke tali mu’a ‘a e fakahū mai ko eni ‘o e līpooti ko eni ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi.

Sea mahalo ko e ki’i fakanounou pē ko e konga lahi foki ‘a e potungāue ni Sea, ko e tokanga’i hotau halapule’anga, kau ai pea mo e ngaahi langa, kau atu ki ai pea mo hono tokanga’i pea mo hono pule’i ‘a e ngaahi lao ki he mala’evakapuna, pea mo e fefononga’aki ‘i tahi, Sea, ‘aki ‘a e ngaahi ‘uhinga ko ia, ‘oku ou fokotu’u atu ‘a e līpooti ko eni ‘a e potungāue, mālō.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11.

Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, ko e, ‘oku ou fakamālō pē ki he fakafoki mai ‘a e lipooti ko eni he koe’uhi he na’e fiema’u pē ke fakatonutonu, pea ‘oku mo’oni pē ia na’e fai ‘a e tālanga lahi ia ‘i he ngaahi *issue*.

Ka ko e fokotu’u atu pē Sea, ke tukuhifo pē mu’a ki he Komiti Kakato he koe’uhi neongo na’e fai ‘a e tālanga ia ka ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai pē mo e ngaahi *issue* ia na’e toe ke fai ki ai ha talanoa koe’uhi ko e tu’unga ‘o e ngaahi ngāue ko ē ‘i he lipooti ‘i he ‘aho ni. Ka ko e fokotu’u atu pē ke toe tukuhifo pē mu’a mo eni ki he Komiti Kakato, pea tau toki fai ai hano faka’osi. Mālō Sea.

Pālōti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi

‘Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ‘a ‘Eua 11. (*ne pou pou* ‘i) Kole atu ki he kalake ke tau pālōti ko ia ‘oku loto ke tukuhifo ‘a e lipooti ko eni ki he Komiti Kakato, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Paula Pīveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 15.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule’anga

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki tau hoko atu ki he 4.5 ‘o ‘etau ‘asenita ko e Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga. Ko e lipooti ko eni na’e ‘osi fakahū mai pea ko eni ‘oku fakafoki mai mo ‘ene ngaahi fakatonutonu, kole atu ki he kalake ke lau mai ‘a e tohi fakahū mai ‘aki ‘a e lipooti.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea, ‘oatu pē ha ki’i fakamatala nounou pē fekau’aki mo e lipooti ni.

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Palēmia kae ‘uluaki lau tohi ke fakahū mai ‘aki.

‘Eiki Palēmia: Fakamolemole.

‘Eiki Sea: Kalake.

**Tohi fakahū mai ‘aki Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi
Pule'anga**

Kalake Tēpile: (*lau ‘a e tohi fakahū*)

Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule'anga,

‘Aho 23 ‘o Sune, 2023

Ki he ‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga.

Lord Fakafanua,
Fale Alea ‘o Tonga.
Nuku’alofa.

Re: Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule'anga ki he Ta’u Fakapa’anga 2021/2022.

‘Oku ou faka’apa’apa mo fie fakahoko atu ‘i he tohi ni ha fakahoha’a ‘o fekau’aki mo e kaveinga ‘oku fakahā atu ‘i ‘olunga.

Na’e fai hono fakatonutonu mo fakalelei’i ‘a e Līpooti Fakata’u ‘a e potungāue ‘o fakatatau ki he ngaahi fiema’u na’a ke tuku mai ‘a ia ko hono liliu kotoa ‘a e ngaahi lea faka-Pilitānia kotoa ‘i he līpooti ki he lea faka-Tonga.

Fakatauange ‘Oku tūkunga mālie ‘a e Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule'anga ki he Ta’u Fakapa’anga 2021/2022 ‘i hono ‘oatu ko eni.

Faka’apa’apa atu,
‘Eiki Hu’akavameiliku (*Fakamo’oni*)
‘Eiki Palēmia ‘o Tonga,
Minisitā Le’ole’o ki he Potungāue ‘a e Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule'anga.

<005>

Taimi: 1050-1055

Kalake Tēpile: ...Fakatauange ‘oku tūkungamālie ‘a e Lipooti Fakata’u ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga ki he ta’u fakapa’anga 2021/2022 ‘i hono ‘oatu ko eni.

Faka’apa’apa atu
Fakamo’oni
‘Eiki Hu’akavameiliku
Ko e Palēmia ‘o Tonga Minisitā Le’ole’o Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fakama'ala'ala he Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga

'Eiki Palēmia: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea faipē ha ki'i fakamatala puipuitu'a pē ki he lipooti ko eni Sea. Ko e kau eni he ta'u pole lahi ia ki he ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga tautautefito pē ki hono tātāpuni hifo ko eni 'etau *border* 'a ia 'o uesia lahi ai 'a e ngaahi fakahoko fatongia kae'uma'ā e ki'i seniti 'oku ma'u 'i he ngaahi poate 'e ni'ihi.

'A ia na'e pau ai ke fai ai liliu ai e ngaahi palani ngāue ko e 'uhinga pē ke *adjust* pe tau liliu e founa ngāue mo sio pē ko e hā e me'a 'e toe ala fai ko e 'uhingá pē 'oku tau pehē 'oku mahino 'aupito pē 'a e tōnounou 'a e pa'anga ia 'a e pa'anga hū mai. Tau fakatātā'aki eni 'a uafu kae 'uma'ā 'a mala'evakapuna pea *affect* ai pea mo e ngaahi tafa'aki kehekehe. 'I he lolotonga e ta'u ko eni Sea na'e fetongi ai na'e Minisitā ai 'a e Palēmia Mālōlō Pohiva Tu'i'onetoa kae 'uma'ā foki 'a Poasi Tei.

Ko e tu'u he taimi ni Sea ko e kau ngāue ko eni 'i he potungāue, kau ngāue tu'uma'u toko 34 kau ngāue lau 'aho toko 2 pea ko e ngaahi lakanga 'atā 'oku toko 4. 'A ia leva ko e toko 40 fakakātoa 'a e kau ngāue ko ia 'i he potungāue he taimi ni, meimei ko e fika pē eni ia 'i he ta'u 'e tolu pē fā kuohili 'a e fika ko eni Sea. 'Oku 'i ai pē 'a kinautolu 'oku nau hiki atu pea 'oku ai 'a kinautolu na'e toe hū fo'ou mai ki he potungāue ni.'

Ko e 'inasi leva mei he ngaahi ma'u'anga pa'anga Sea 'oku 'asi pē hena ko e Poate Vai ko e 500000, 200000 e Poate 'Uhila, Kautaha Maketi 50000, 700000 'a e Fetu'utaki 'a Tonga pea 1,600000 'a e Taulangá pea ko e *Cable* na'e 1.1 miliona, 70000 leva 'a e Tokanga'i 'a e Koloa 'a Tonga pea mo e Fakamafola Lea leva na'a nau 10000, Ma'u Mafai ki he Veve pe ko e Tānaki Veve na'e 150000, 470000 leva 'a e *Post Office* 'o ma'u ai ko ena 'a e pa'anga 'e 5 miliona na'e tānaki.

Sea ko e ki'i fakamatala nounou pē ia ki he Lipooti ko eni 'a e Ngaahi Kautaha 'a e Pule'angá pea 'e toki faingamālie pē kapau 'e toe tukuhifo e me'a ke fai ai ha pōtalanoa ko e 'uhinga pē ha ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e Hou'eiki Mēmipa e Fale mālō.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 8.

Kole ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata'u Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga

Vaea Taione: Tapu mo e Komiti Kakato. Kole pē mu'a Sea ke tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakato Sea ke fai ha tālanga ki a i'oku 'i ai pē ngaahi me'a ke tokanga ki ai mālō.

'Eiki Sea: 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni?

Paula Piveni Piukala: Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Ko u ki'i fehu'i vave pē 'a'aku ia he ki'i taimi nounou ko eni, kapau ko e pa'anga 'e 5 miliona 'i he Sune 2022 ko u fie 'eke pē au ki he Palēmia pē na'e anga fēfē 'a 'enau *declare* mai ko e *revenue* he ta'u fakapa'anga ko eni he Patiseti na'e toki 'osi 'oku a'u ia 'o 21 miliona. Pe te ne lava 'o fakamatala'i vave mai ko e hā 'a e makatu'unga he 'oku kei fifili pē motu'a ni ki he mata'ifika ko ia Sea.

'Eiki Palēmia: Fakamālō atu ki he Fakafofonga he fehu'i Sea. 'Oku hangē ko 'eku lau 'e sai pe ke 'ai atu pē ha tali vave hangē ko 'eku lau 'anenai na'e hanga 'e he fakangatanga e Koviti-19 'o ta'ota'ofi pē 'o puke ai e fakahoko fatongia e ngaahi poate ko eni 'o si'isi'i ai pe holo ange ai 'enau tākaki pa'anga. 'A ia leva ko 'ene hoko atu pē he 'osi ko eni 'a e fakaava ko eni 'etau *border* mahino leva 'oku lahi ange vakapuna 'oku tō mai lahi ange vaka 'oku ha'u lahiange meili mo e 'ū alā me'a pēhē pea 'e mahino 'e toe leleiange 'a e seniti 'oku ma'u....

<007>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Palēmia : ... 'a ia ko 'eku kole pē 'aku Sea 'i ai e pou pou atu ke tuku ki he Kōmiti Kakato ke toki fai ha feme'a'aki. Kau fakamālō pē au he'ene me'a mai. Mālō.

Pāloti 'o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti he fokotu'u. ke tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato. Ko ia 'oku loto ke tali e fokotu'u ko ia, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. Loto ki ai 'a e toko 15.

'Eiki Sea : Ko ia pē 'oku 'ikai loto ki he fokotu'u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō tau hoko atu ki he 4.6 'etau 'asenita Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Mo'ui ki he Ta'u 2021. Kole atu ki he Kalake ke lau mai e tohi.

Tohi fakahū mai 'aki Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Mo'ui ki he Ta'u 2021

Kalake Tēpile : Kei 'i he 'Ulu'i Tohi pē 'a e Potungāue Mo'ui:

'Aho 06 'o Sune, 2023.

Lord Fakafanua
Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga

Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Fakatatau ki he Kupu 51(5) 'o e Konisitūtone 'oku ou fiefia ke fakahoko atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Mo'ui ki he ta'u 2021.

Faka'apa'apa atu,

.....
Hon Dr. Saia Ma'u Piukala
Minisitā Mo'ui

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala he Līpooti Fakata'u 'a e Potungāue Mo'ui

'Eiki Minisitā Mo'ui : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea, kae fakahoko atu nounou pē Sea 'a e lipooti 'a e Potungāue Mo'ui ki he 2021. Sea ko e fie fakamanatu pē ki he Fale ni Sea ko e Lipooti eni 'o e 2021 kae toki fakahoko fatongia mai 'a e motu'a ni he 2022. Pea mo e 'uhinga Sea 'a e lipooti *calendar year* 'a e Potungāue ko e 'uhingá pē Sea ko e ngaahi me'a fakamāmani lahi pea mo hono fika'i 'a e ngaahi *rate* 'oku *per year* ia Sea pē 'oku, ko e ta'u kakato 'oku 'ikai ko e faka-*financial year* 'o makatu'unga eni Sea. Pea 'oku ou kole fakamolemole atu pē au Sea hangē pē ko e fakahoko atu ki he Feitu'ú na ko e 2020/2021 ko e ngaahi fatongia mamafa ne ngāue ki ai 'a e Potungāue hono lele huhu malu'i 'o e teuteu ko ia 'a e fonua Sea ki he KOVITI-19. Pea 'i ai e fakakaukau ke ta'ota'ofi pē Sea ka na'e mahino pē ki he Fale ni kae 'uma'ā 'a e fonua ni 'a e a'u mai pē 'a e KOVITI-19. Pea ko e fatongia ia 'o e Potungāue Sea ke tokangaekina 'a e tu'unga mo'ui lelei 'a e kakai 'o e fonua 'o fakahoko fatongia ai 'a e fonua 'a e Potungāue Sea, pea mei Tokelau Mama'o pē Sea 'o a'u mai ki he Fungafonua pea pehē foki ki Tonga ni 'Eiki Sea.

Na'e ma'u foki 'e he Potungāue Sea 'a e kau 'a Tonga ni 'i he tu'unga lelei taha fakamāmani lahi 'i he tu'unga ko ia e huhu malu'i pea mo e tokosi'i ne nau pekia 'i he fokoutua ko eni 'o e KOVITI. Pea ko e lipooti ko eni 'oku ou tui Sea 'e 'ikai ke u toe fakamatala'i oku mahino lelei pē fatongia e Potungāue 'i he ngaahi 'elia 'e 6 Sea 'oku 'asi ko ia he patisetí. Hangē ko ia ko e ngaahi fiema'u 'a e kau Fakafofonga kimu'a Sea 'oku ngāue atu 'a e Potungāue ki he Lipooti hokó 'a e 2022 ke toe fakafiemālie ange ki he ngaahi fiema'u ko eni 'a e kau Fakafofonga pea mo e Fale 'Eiki ni Sea.

Mahino pē ko e tu'unga 'e taha Sea 'oku mahu'inga'ia e motu'a ni ai Sea ko e, neongo e fakahoko fatongia ko eni he ngaahi tafa'aki mo e ngaahi falemahaki Sea, ka kapau 'oku 'i ai ha fokoutua 'oku 'ikai ke lava 'o fakahoko hono faito'o pē ko e fai 'i Tonga ni, 'oku 'i ai e faingamālie pea mo e patiseti 'oku vahe'i 'e he Fale Alea ki hono, pea mo e patiseti 'oku 'omai ko ē 'e he Pule'anga ki hono faka...

<008>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... folau 'a e kau mahaki ko ia ki tu'apule'anga. Pea ko u tui Sea ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke fu'u loko 'asi 'i he 'i he lipooti ka ko e fokotu'utu'u ia 'a e potungāue

ko e hoko e ngaahi lipooti hoko maí ‘e toe ‘ai ke toe kakato ange mo maau ange ‘a e lipooti Sea. Pea ko u, ‘i ai pē ha ngaahi fehu’i Sea ‘oku tukuange pē ‘a e faingamālie ko eni pea ‘oku ou fokotu’u atu. Mālō Sea.

Eiki Sea: ‘Eua 11.

Fokotu’u tukuhifo Lipooti Fakata’u Potungāue Mo’ui ki he Komiti Kakato

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea fakamālō lahi ki he Minisitā he lipooti ko eni neongo ko e ko e fakamuimui taha pē ko e 2021 ka ‘oku mahu’inga pē ke fai ha sio ki ai ‘i he Komiti Kakato ki he ngaahi *indicator* fekau’aki mo e mo’ui ‘a e kakaí pea ko e fokotu’u atu pē ke tukuhifo pē mu’a mo eni ki he Komiti Kakato mālō.

Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku ‘i ai ha poupu ki he fokotu’u ‘a ‘Eua 11? Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tali e fokotu’u ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelileli Lanumata, Taniela Fusimālohi, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. Loto ki ai e toko 15.

Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata

Eiki Sea: Hou’eiki tau hoko atu leva ki he Fika 4.7 ‘etau ‘Asenita ko e Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata. ‘Eiki Palēmia, me’a mai.

Kole Palēmia tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata

Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’u na tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. ‘Ai pē ke kole atu ko e ‘uhinga ko e ‘Eiki Minisitā ‘oku toki me’a mai he *weekend* ke toloi ka ‘o kapau ‘oku laumālie lelei pē Feitu’u na ia ki ai mo e Fale pea tau tukuhifo pē ‘e tautolu ki he Komiti Kakato ko e ‘uhinga pē ke fai ha feme’a’aki ki ai mālō.

Eiki Sea: Sai pē ‘oku ‘i lalo he ‘asenita kae fai e ngāue ki ai kole atu pē ki he Kalake ke lau mai e tohi.

Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata mo e Folau’eva 2021/2022.

Kalake Tēpile: Tohi mei he, ki he ...

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea Tonga

‘Aho 31 ‘o Ma’asi 2023.

Fakatonutonu ki he Lipooti Fakata’u ‘a e Potungāue Takimamata mo e Folau’eva’eva 2021/2022.

Ko u faka’apa’apa kae ‘oatu heni ‘a e tatau ‘o e liliu fakamuimui taha ki he Lipooti Fakata’u 2021/2022 ‘a e Potungāue Takimamatá mo e Folau’eva’eva.

Faka’apa’apa atu,

Hon. Fekitamoelea Kātoa Utoikamanu
(*Minisitā ki he Takimamata mo e Folau’eva’eva*)

'Eiki Sea: Hou’eiki na’e ‘osi fokotu’u mai pē he ‘Eiki Palēmia ke tukuhifo e lipooti ko eni ki he Komiti Kakato ‘oku ‘i ai ha pou pou ki ai? (*pou pou*)

Pāloti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Potungāue Takimamata

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti ko ia ‘oku loto ke tukuhifo e Lipooti e Potungāue Takimamata ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku’ohihifo Fusimālohi, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. Loto kotoa e Hou’eiki ko eni ko e toko 16.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko ‘ene lava ia ‘etau ‘asenita ‘i he Fale Alea neongo eni ‘oku ‘i ai e ngāue ‘oku lolotonga ‘i he ‘ū komiti ‘e toki fakakakato mai ki he ‘asenita ‘apongipongi Sea mo e toenga e uike, Tongatapu 5 me’a mai.

Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato e Lipooti ‘Atita he ‘oku fekau’aki mo e lipooti ngaahi potungāue kehe

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea Fale Alea pea pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Kapineti pehē ki he Tama Pilinisi mo e Hou’eiki Nōpele pehē ki he Hou’eiki e Fakafofonga ‘o e Kakai Sea ko u ki’i kātaki pē ‘a e hū atu ko eni. Ko u ‘ilo pē felāve’i eni mo e Lipooti ‘a e ‘Atita ko u lave’i pē ‘e au na’e ‘osi me’a e Feitu’u na ia ke tukuhifo ki he Komiti Pa’anga koe’uhí ko e ‘ikai ke ‘i heni e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ka ko u kole atu mu’a au Sea tukuhifo mu’a eni ia ki he Komiti Kakato fakamolemole. Ngaahi ‘uhinga pē eni ‘uluaki ko e lipooti ia e Feitu’u na ‘oku lipooti ‘atita kātoa ‘a e ngaahi potungāue ‘a e Pule’anga ‘a ia ko e Feitu’u na.

Ko hono ua ko e lipooti foki eni ia motu’a 20/21 eni ia mo e 21/22 ‘a ia ko e ta’u eni ia ‘e 2 mei mui pea ‘ikai ngata ai ‘aonga eni ia he taimi te tau feme’a’aki ai he lipooti ‘a e ngaahi potungāue. He koe’uhí ‘oku ‘i ai e lave ia ‘a e Lipooti ‘Atita ko eni ki he ngaahi potungāue pea ‘e ‘aonga ‘aupito ia koe’uhí kuo ne ‘omai he lipooti ko eni e fakatātā ‘oku anga fēfē hono tokanga’i he Pule’anga ‘a e pa’anga e fonua fo’i fakamatala mahu’inga ia. Pea ‘oku kau ai ‘a e ngaahi potungāue ‘a ia ko u pehē Sea pea ‘oku ‘i heni pē ‘Eiki Minisitā Pa’anga ia ko u tui ko

e 'Eiki Palēmia pē eni ia 'oku me'a he Minisitā Pa'anga ko e 'Eiki Palēmia pē ia 'oku ne tokanga'i.

Pea ko hono hokó pē Sea kapau 'e toki 'i ai ha me'a *very* ha me'a ia 'oku *very specific* pē 'oku 'i ai ha me'a 'oku fiema'u ia ke toe fai ha ...

<009>

Taimi: 1105 – 1110

'Aisake Eke: ... 'alu loloto ki ai 'e toki 'alu ki he Komiti Pa'angá. Kātaki fakamolemole Sea 'eku 'ilo pe ko u, ka ko u tu'u atu pe koe'uhí, 'a e mahu'inga ho'o līpootí. Ko e talu eni si'ema kole pea ko u tui 'e tokoni ia. Pea ko u ki'i fakamolemole atu ko e ki'i fakatangí pe ia mālō.

'Eiki Sea: Na'e makatu'unga hono tukuhifo ki he Komiti Pa'angá koe'uhí ko e mama'o atu e 'Eiki Minisitā Pa'angá. Ko e kole mo e tautapa mai meí he Hou'eiki Minisitā Kapinetí. 'Eiki Palēmia 'oku 'i ai ha'o me'a ki he fokotu'u ko ení, 'oku fakafoki 'e he Sea Komiti Pa'angá.

'Eiki Palēmia: Ko ia Sea 'oku ou tui 'e 'aonga pe ke 'oua 'e fai ha feme'a'aki ai e Komiti Pa'angá. 'E me'a mai pe e 'Eiki Minisitā ia he Tokonakí 'a ia 'e *available* pe ia he Monité ke fai ai ha, ka ko u tui 'e 'aonga pe ki he feme'a'akí. He ko e 'uhingá ko e 'Atita ko ení na'e fai e fengāue'aki mo e Minisitā.

Neongo ko e līpooti eni 'o e 2021 ka ko ia na'e Minisitā fakamuimuí ko ia na'á na fengāue'aki pea mo e 'Atita Senialé ke 'omai ko ē e līpootí. 'E tokoni ia ki hono fakamā'ala'ala 'a e tau pehē ha ngaahi me'a 'oku 'asi ko ē 'i he līpootí. Pea ko e *position* pe ko e tu'unga ko ē meí he tafa'aki 'a e Pule'angá ki he ngaahi 'īsiu pehé ni 'oku 'ohake 'i he līpootí. Mālō Sea.

'Aisake Eke: Sea

'Eiki Sea: Tongatapu 5

'Aisake Eke: Fakamolemole pe, tapu pe ki he Feitu'u na pehē ki he Hou'eiki Fale Aleá. Fakamolemole pe Sea he toe tu'u hake. Ko e līpooti eni ia 'a e Feitu'u na 'oku 'ikai ko ha līpooti eni ia 'a e Minisitā Pa'angá. 'Oku kau e Potungāue Pa'angá ia hono līpooti 'e he Feitu'u na. Ko e toki me'a mai pē e 'Eiki Minisitā Pa'angá ia ki he'ene tafa'aki. Pea 'oku 'i hē pē 'a e Palēmiá ia 'ene tafa'aki.

'A ia ko u pehē 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia 'a e Minisitā Pa'angá pe ko e Pule'angá, me'a eni ia 'a e Feitu'u na. Pea 'oku 'aonga 'aupito ia, līpooti mahu'inga eni. Te ne 'omai 'e ia e fakatātā hangē ko 'eku lau 'anenaí. 'Oku 'i fē 'a hono tauhi fakasetuata e pa'anga e fonuá. Ko e fo'i fehu'i mahu'inga ia pea vakai leva ki he ngaahi potungāue ko ē. Ko e lau ia e 'Atitá. Fēfē e lau e ngaahi līpooti ko eni *Annual Report* e ngaahi, 'oku kau 'enau me'á pe 'ikai. 'Oku tokoni 'aupito Sea.

Ko 'eku 'uhinga pe 'aku he poini ko íá 'oku 'ikai ke tonu ke fakafelāve'i eni ia mo e Pule'angá mo e Minisitā Pa'angá koe'uhí 'e fepaki ia. Ko e Feitu'u na ia te ke si'i me'a mai ko e hā ho'o vakai tau'atāina, līpooti tau'atāina foki eni ia. Tau'atāina e sio mei tu'a ki loto, 'a ia ko u pehē ko ē 'oku 'ikai ke 'aonga, 'Oku 'ikai ha poini ia ke toloi e me'a ia ko ení ko e Minisitā Pa'angá.

‘Oku ‘i ai e lau ia heni ki he me’a e Potungāue Pa’angá ko u tui ‘oku lava pe ia meí he Potungāue Pa’angá ‘o ‘omai. Pea ko e, kātaki ko e ki’i fakahoha’a faka’osí pe ia, mālō ‘aupito.

‘Eiki Palēmia: Sea, kātaki pe he toe tu’u hake ki ‘olungá, hangē pe ko ē ko e me’a ‘a e Fakafongá. Pea ‘oku mahu’inga e līpooti ko ení, tau tui kotoa pe tautolu ki ai. Pea ‘oku ‘i ai hano maumau ka ‘ave ki he me’a Komiti Pa’angá, ‘ikai. Ko e feitu’u ia ‘oku nau vakai e tafa’aki fakapa’angá, ‘i ai ha ngaahi tōnounou pau ke *highlight* mai. Pea ‘oku toe ‘i ai mo e ‘Atita Senialé ke ne fakamatala’i ki he kau Fakafongá ‘oku nau kau ‘i he Komiti Pa’angá ‘a ‘ene līpooti.

Pea ‘oku ‘osi ko iá pea fakafoki mai, he ‘oku ou tui au ko e toenga e ‘aho ia e uike ní. Mahalo ‘e nofo pe ia he ‘Ofisi Palēmiá pe ‘a e līpooti. Ko e anga pe e fakakaukau Sea kae hangē ko ‘eku laú. Me’a pango pau na’e me’a tōmui mai ‘a Tongatapu 5, ke ha’u ‘o fakafepaki’i tau pehē ‘a e fokotu’u mo e poupou na’e fai ki hono tukuhifo ko ia ki he Komiti Pa’angá, mālō.

‘Eiki Sea: Kātaki pe Tongatapu 5 kuo ‘osi pāloti e tukuhifo ia ki aí. Kātaki ko au pe na’á ku tu’utu’uni ke tukuhifo ki he Komiti Pa’angá. Ka ‘oku tau ‘osi fakalaka tautolu he me’a ko iá. Ko e me’a e Komiti Pa’angá ke nau fakafoki mai. Kapau te mou fie fakataha ‘i he’etau mālōlō ko eni he 11.

‘E lava pe ke tau foki mai ‘o tukuhifo ai pē ‘o kapau ko e loto ia e Komiti Pa’angá. Ka ko u tui ‘oku fea ange ke feme’a’aki e Komiti pea ‘oua te ke me’a tokotaha mai pē na’a ‘oku ‘i ai ha ni’ihi he komiti na u loto ke hoko atu pe ngāue e Komiti Pa’angá ki he līpooti ko ení. Ka ko e me’a ki he ui ai pe e Komiti Pa’angá ke mou fakataha he 11 ‘o feme’a’aki femahino’aki.

Tau foki mai ko ē ‘osi ‘etau mālōlō pea toki mahino ai e tu’unga ‘oku ‘i ai e līpooti pea mo e loto e Komiti Pa’angá. Kuo ‘osi, tau ‘osi fakalaka tautolu hono ‘ave ki he Komiti Pa’angá.

‘E lava pe ke solova he ‘ahó ni ka ko ‘etau ngāué Hou’eiki ‘oku lolotonga ‘i he Komiti Kakató. Te u liliu ke tau Komiti Kakato koe’uhí te tau toki foki mai pe ‘o Fale Alea ‘i he 12 pea toki mahino ai e tu’unga ‘oku ‘i ai e Komiti Pa’angá pea mo e līpooti ...

<010>

Taimi: 1110-1115

Lord Tu’ilakepa: ... Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Nōpele Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu atu ki he Hou’eiki e Fale Aleá. Sea ‘oku ‘ikai ke u, ‘ikai ke u fie lave au ‘anenai kae tuku pē ke tafe ‘a e ‘asenita e Feitu’u na. Ko au ko u mo’oni’ia ‘aupito he Tongatapu 5 poupou ki ai. Kole atu ke tau mālōlō ko ení, ‘omai mu’a e Lipooti e *MEIDECC* pea mo e Potungāue Ngāue Lalahí pea mo e ‘Ofisi Palēmiá. Ko e naunau ko ē na’e me’a ki ai ‘a e Fakafongá ia ko e naunau ‘i Mā’asi. ‘Io na’e fai e feme’a’aki pea tu’utu’uni he Komiti Kakató ke fakafoki ia.

Ko e fakatonutonu ko eni e fo’i naunau ‘e tolu ko ení, te’eki ke mau ma’u ‘emautolu e fo’i fakatonutonu ko ení. ‘A e fo’i fakatonutonu ‘a e fo’i naunau ko eni ‘o e *annual report* ‘e tolu ko eni na’e ‘osi fai hono tukuhifo ki he Komiti Kakató. Ka u kole atu mu’a ki he Feitu’u na ke tau mālōlō pē mu’a pea sio ki he’etau kau ngāué pea fakakakato mai mu’a ‘emau naunaú. Ka

ko ena 'oku 'osi fai 'etau tu'utu'uni ki ai ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō 'Eiki Sea. Ko e me'a pē 'oku 'ohake ki he Feitu'u na. Mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko u tali pē kole Sea Komiti Kakatō. Kole atu ke tau mālōlō kae fakamā'opo'opo e ngaahi naunaú. Ko ē 'oku fakahoko mai he Kalaké na'e 'osi tufa pē ka te ne toe vakai'i ke mahino e feitu'u na'e iku ki aí. Tau mālōlō Hou'eiki.

(*Na'e mālōlō 'a e Falé.*)

<002>

Taimi: 1140-1145

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

Fakama'ala'ala Sea ki he kupu 174 (1) Tohi Tu'utu'uni & 'uhinga 'ene tukuhifo Lipooti 'Atita ki he Komiti Pa'anga Fale Alea

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, ko u tui 'oku kei fai pē e feme'a'aki ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e Līpooti 'Atita 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga mo e Faipau ki he Lao, 'a ia na'a ku tu'utu'uni 'aneuhu ke tukuhifo ki he Komiti Pa'anga, te u kole pē ki he Kalaké kātaki 'o tuku hake 'etau Tohi Tu'utu'uni, kupu 174 (1).

Kaveinga e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga. Kupu 174 (1), tokanga'i 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga, mo e Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga 'a e fekau'aki mo e, pea te u kole ki he kalake ke 'alu hifo angé ki he 4, Ngaahi Līpooti kotoa 'a e 'Atita Seniale 'o kau ai 'a e Līpooti 'Atita 'o e ola hono pule'i lelei mo fakahoko 'o e ngāue.

'A ia ko ē 'uhinga ia na'a ku tukuhifo ai 'a e Līpooti 'a e 'Atita, 'a e 'Atitá ki he Komiti Pa'anga koe'uhi ko e kupu ko eni, ngaahi līpooti kotoa. 'A ia 'oku 'uhinga ia kuo pau 'e tukuhifo kātōa 'a e ngaahi līpooti 'a e 'Atita ki he Komiti Pa'anga. 'A ia na'a ku tu'utu'uni makatu'unga 'i he kupu ko eni ko e 'uhinga ia na'e 'ikai ke fai ai ha pālotí, he ko e hala fononga ia ma'a e ngaahi līpooti 'a e 'Atita. 'A ia ko e līpooti ko eni 'oku lolotonga 'i he komiti, pea ko e me'a ia 'a e komiti ke nau toki tu'utu'uni ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e līpooti, pē te nau fakafoki mai ki Fale Alea pē hoko atu 'enau līpooti mo e ngāue ki ai.

'A ia ko e *issue* ko eni 'oku 'osi mahino ho'o kole Tongatapu 5, ka 'oku fiema'u ke mou 'uluaki fakataha ke femahino'aki 'a e Komiti Pa'angá ki he tu'unga mo e halafononga 'e 'i ai 'a e līpooti ko ē 'a e 'Atita.

Kau pē eni 'i he ngaahi me'a sivi na'a tau 'osi talanoa ki ai Hou'eiki, ko e līpooti 'a e 'Atita 'oku 'ikai ko ha me'a si'i, ka koe'uhi ko e toenga ko ē 'a e ngaahi līpooti 'oku fakahū mai mei he Pule'anga 'oku 'i ai 'ene felāve'i 'e lava pē ke tau tatali hono, 'a e feme'a'aki ki he ngaahi līpooti ko eni kae 'oleva kuo fakahū mai 'a e līpooti ko ē 'a e 'Atita mei he Komiti Pa'anga ke 'uhinga lelei ai 'a e feme'a'aki Hou'eiki.

Ka ko e ngaahi tu'unga ia 'oku tau 'i ai Hou'eiki, ko eni ku ou 'osi fakamatala atu, kapau 'oku 'i ai ha'amou fakakaukau pē ko ha fokotu'u ki he founga te tau hoko atu aí ke tau feme'a'aki ai. Tongatapu 7 me'a mai.

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he ...

'Eiki Sea: 'Ooo Tongatapu 5 me'a mai.

'Aisake Eke: Sea mo e Hou'eiki Fale Alea. Fakamālō lahi 'aupito ho'o toe me'a mai ki he me'a ko eni neongo na'e 'osi fakalaka tautolu mei ai ka 'oku ou, he na'a ku 'uhinga pē 'eku 'oatu 'a e kupu 2 ko ē 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he Feitu'u na 'oku 'i ai pē taimi ke ki'i fakatatafe 'a 'etau Tohi Tu'utu'uni, he 'oku ou lave'i pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi lipooti ia 'a e 'atita na'a tau fou mai tautolu ai na'e 'ikai ke toe 'alu ia ki he komiti, kae 'ai ai pē 'o ha'u 'o ha'u 'o Fale Alea, 'alu hifo 'o Komiti Kakato. Na'e 'uhinga pē ia ki'i fakahoha'a ka ko e hā pē ko ko ena 'oku ke me'a mai ki ai, kae kehe ko e 'uhinga pē ia na'e fai 'a e fakahoha'a ko ē ke 'alu hifo, ka 'oku mahino 'aupito pea mo e tataki mei mu'a, fakamālō atu mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea tapu mo e Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 me'a mai.

Fokotu'u ke toloi Fale Alea ki he Tūsite kae lele ngāue Komiti Pa'anga

Paula Piveni Piukala: 'Oku mahino 'aupito pē pea faka'ofa 'a e talafatongia 'a e Feitu'u na, fakatatau ki he kupu 174, (i). Ko e fokotu'u 'a e motu'a ni Sea koe'uhi ko e makatu'unga e 'uhinga lelei ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Paula Piveni Piukala: ...Ke 'aonga hotau taimi 'i Fale ni ke toloi mu'a e Fale kae faka'atā ke hoko atu 'a e Komiti Pa'anga 'i he lipooti ko eni. Ko e 'uhinga Sea 'oku pehe ni 'eku fakakaukau ko e mahu'inga fau kia au 'a e *annual report* ke tau talanoa'i ia kimu'a pea tau toki talanoa he Patiseti. Ka 'oku tau 'osi paasi tautolu he Patiseti 'ikai ke 'i ai ha fu'u *urgency* ia ke tau hoko atu ngaahi lipooti ko eni, 'ikai ke toe 'i ai ha me'a fo'ou ia ke tau ...ka 'e tokoni lahi e feme'a'aki Sea kapau 'e 'uluaki 'omai 'a e Lipooti 'a e 'Atita ke makatu'unga ai 'etau talanoa he ngaahi lipooti fakata'u ko eni.

'A ia ko u fokotu'u atu Sea kole atu toloi mu'a e Fale he 'aho ni pea 'ikai ngata ai lahi e 'ū ngaahi naunau ia te'eki ke ma'u ia kau Fakafongá fekau'aki mo e 'ū lipooti ke fakama'opo'opo e me'a ko ía. Pea lava e Komiti Pa'anga 'o fakataha he 'isiu ko eni pea fakafoki mai 'apongipongi pea tau toki hoko atu Sea ko e anga ia 'o e fokotu'u mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai e 'Eiki Palēmia.

Fokotu'u Palēmia ke toloi Fale Alea ki he Mōnitē ke fakafaingamālie lele ngāue ngaahi Komiti

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Ko e fokotu'u ia 'oku nounou pē Sea tau toloi ā ki he Monitē tuku ha faingamālie ki he komiti ke nau fai ha feme'a'aki ai mahino 'aupito pē mo e lahi e 'ū Komiti Lao, Komiti *Privilege* 'oku 'i ai mo honau ngaahi fatongia lava 'o ngāue 'aonga 'aki e taimi ko ia.

Poupou Tongatapu 7 ki he fokotu’u ke toloi Fale Alea ki he Mōnite

Paula Piveni Piukala: Poupou atu au ki ai Sea.

'Eiki Palēmia: Mālō.

Pālōti ‘o tali fokotu’u ke toloi ‘a e Fale Alea ki he Mōnite kaha’u

'Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni ‘oku ‘i ai mo e poupou. Kole ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tali e fokotu’u ke toloi e Fale ki he 10:00 ‘i he Monite ke fakafaingamālie’i e ngāue ‘a e Komiti Pa’angá pea nau toki lipooti mai ‘i he pongipongi Monite fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala,

Taniela Fusimālohi: Mo e Komiti Lao

'Eiki Sea: Mo e Lao.

Kalake Tēpile: Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vaea Taione, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki ko eni ko e toko 15.

Toloi Fale Alea ki he Monite 14 ‘Akosi 2023

'Eiki Sea: Kātaki Hou’eiki ko u toe vakai hifo pē ‘oku toe ha me’a he’etau ‘asenita ko ‘ene ‘osí ia toloi ‘etau ngāue ki he Monite mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Fakahoko ai pe he ‘Eiki Sea ‘a e kelesi tuku ‘a e Fale Alea) ‘aho 14’o ‘Akosi)

<007>